

THEOLOGISCHE UNIVERSITEIT UTRECHT, UITGAANDE VAN DE
NEDERLANDSE GEREFORMEERDE KERKEN

LINGUISTIC DATING UND DAS JESAJA-BUCH

**Eine Untersuchung der sprachlichen Entwicklung des Hebräischen
im Jesaja-Buch sowie ihre Auswirkung auf die Datierung des Buches
und auf die Verwendung des Linguistic Dating im Allgemeinen**

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR IN DE THEOLOGIE,

OP GEZAG VAN DE RECTOR DR. G. HARINCK,

ZO GOD WIL IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

OP VRIJDAG 20 DECEMBER 2024

OM 15.00 UUR

IN DE THEOLOGISCHE UNIVERSITEIT,

PLOMPETORENGRACHT 3 TE UTRECHT

door

SAMUEL JOHANNES KOSER

(29 mei 1995, Laichingen)

Promotores: Prof. dr. K. van Bekkum
Prof. dr. C. Ziegert (FTH Gießen)
Prof. dr. J. Dekker

Beoordelingscommissie: Prof. dr. C.B Hays (Fuller Seminary)
Dr. W. Hilbrands (FTH Gießen)
Dr. A.D. Hornkohl (Cambridge University)
Dr. T. Notarius (UFS, Bloemfontein)
Dr. W.H. Rose

Diese Doktorarbeit ist im Rahmen eines kooperativen Promotionsverfahrens der Theologischen Universität Utrecht und der Freien Theologischen Hochschule Gießen entstanden.

Abkürzungsverzeichnis:

ABH	Archaic Biblical Hebrew
BH	Biblical Hebrew
BHS	Biblia Hebraica Stuttgartensia
CBH	Classical Biblical Hebrew
E	Elohist
EBH	Early Biblical Hebrew
HL	Hapaxlegomena
IH	Israelian Hebrew
J	Jahwist
JH	Judahite Hebrew
LBH	Late Biblical Hebrew
LXX	Septuaginta
MH	Mishnaic Hebrew
MT	Masoretischer Text
P	Priesterschrift
QH	Qumran Hebrew
RH	Rabbinic Hebrew
SBH	Standard Biblical Hebrew
TBH	Transitional Biblical Hebrew

Inhaltsverzeichnis

1. Einleitung.....	1
1.1. Die Datierung des Jesaja-Buches: ein Forschungsüberblick	3
1.1.1. Die Aufteilung und Dreiteilung des Buches Jesajas und die Gründe dafür	3
1.1.2. Die Wiederentdeckung der Einheit des Buches Jesajas	5
1.1.3. Aktuelle Modelle zum Buch Jesaja: Das Kombinations- und das Kontinuitätsmodell....	6
1.1.4. Fazit: Herausforderungen für eine linguistische Untersuchung Jesajas	8
1.2. Jesaja und Linguistic Dating.....	9
1.2.1. Linguistic Dating allgemein.....	10
1.2.2. Erste Untersuchungen zur Sprache Jesajas.....	11
1.2.3. Aktuelle Diskussion zur Sprache Jesajas.....	13
1.3. Fragestellung und Aufbau der Arbeit.....	15
1.4. Eigene Vorannahmen und eine Reflexion derselben.....	16
2. Forschungsüberblick zum Linguistic Dating anhand des Biblical Hebrew	18
2.1. Entstehung des Linguistic Dating von BH.....	18
2.1.1. Wilhelm Gesenius.....	18
2.1.2. Samuel Rolles Driver	19
2.1.3. Arno Kropat	21
2.1.4. E.Y. Kutscher	22
2.2. „Klassische“ Methodik des Linguistic Dating von BH	24
2.2.1. Avi Hurvitz.....	24
2.2.2. Robert Polzin	27
2.3. Linguistic Dating von BH in der heutigen Diskussion	28
2.3.1. Inwiefern unterliegt Sprache einer Veränderung und inwiefern kann sie zur Datierung herangezogen werden?.....	29
2.3.2. Ein einschneidender Sprachbruch begann mit dem babylonischen Exil	33
2.3.3. Welche chronologisch-sprachlichen Schichten lassen sich herausarbeiten?.....	37
2.3.4. Dialekt, Soziolekt und Idiolekt als alternativer Erklärungsansatz für Sprachmerkmale	44
2.3.5. Welche außerbiblischen Quellen gibt es und reichen diese als Vergleichsmaterial aus?	54

2.3.6. Sonstige aktuell diskutierte Fragen zu Linguistic Dating von BH.....	57
2.3.7. Überschneidende Themenbereiche	63
2.3.8. Andere Fachbereiche.....	67
2.3.9. Zusammenfassung	67
3. Methode.....	69
3.1. Notwendige Vorannahmen.....	69
3.1.1. Allgemeine Vorannahmen	69
3.1.2. Welche biblischen Texte gehören zu welchem chronologischen Korpus?.....	70
3.2. Entlehnungen aus anderen Wissenschaftsbereichen	72
3.2.1. Historische Linguistik.....	72
3.2.2. Soziolinguistik	81
3.2.3. Korpuslinguistik	86
3.2.4. Forensische Linguistik.....	92
3.3. Sprachmerkmale zur Datierung von BH	94
3.3.1. Für welchen Zeitabschnitt sprechen die Merkmale?	94
3.3.2. Gründe, aufgrund derer Merkmale in einer anderen Zeit auftauchen können.....	97
3.3.3. Alternative Erklärungsansätze zum Chronolekt.....	105
3.3.4. Die notwendige Anhäufung eines Merkmals und seine Stärke.....	107
3.3.5. Lehnwörter: nicht semitische Lehnwörter und aramäische Lehnwörter	118
3.3.6. Zusammenfassung: Was ist bei Merkmalen zu berücksichtigen?.....	125
3.4. Textgrundlage und Auswahl	126
3.4.1. Kann der Masoretische Text als Grundlage für die Untersuchung in Jesaja verwendet werden?.....	127
3.4.2. Textauswahl und Textenteilung für Untersuchungen im Jesaja-Buch.....	131
3.5. Die Relevanz fallgebundener Validität	132
4. Untersuchung der Sprache des Buches Jesaja	134
4.1. Nicht aussagekräftige und zweifelhafte Merkmale.....	135
4.1.1. Lexikalische Merkmale	136
4.1.2. Grammatikalische Merkmale.....	156
4.1.3. Lehnwörter	176

4.1.4.	Zwischenfazit zu den nicht aussagekräftigen Merkmalen für Jesaja.....	179
4.1.5.	Zusammenfassende Übersicht zu den nicht aussagekräftigen Merkmalen	179
4.2.	Sprachmerkmale zur Datierung von Jes 1-39	183
4.2.1.	Lexikalische Merkmale.....	186
4.2.2.	Grammatikalische Merkmale.....	195
4.2.3.	Lehnwörter.....	207
4.2.4.	Orthographie: ךָּ und ךֿ (Defektiv- und Pleneschreibweise)	220
4.2.5.	Für welchen Zeitabschnitt spricht die Sprache in Jesaja 1-39?	221
4.2.6.	Wie stark ist die Sprache als Argument für eine Datierung für CBH in einzelnen Abschnitten von Jes 1-39?.....	223
4.2.7.	Wie stark ist die Sprache als Argument für eine Datierung abhängig von Datierungen anderer biblischer Bücher?	229
4.3.	Sprachmerkmale zur Datierung von Jes 40-66	237
4.3.1.	Lexikalische Merkmale.....	237
4.3.2.	Grammatikalische Merkmale.....	247
4.3.3.	Lehnwörter.....	254
4.3.4.	Orthographie: ךָּ und ךֿ (Defektiv- und Pleneschreibweise)	258
4.3.5.	Für welchen Zeitabschnitt spricht die Sprache in Jes 40-66?	259
4.3.6.	Wie stark ist die Sprache als Argument für eine Datierung in einzelnen Abschnitten von Jes 40-66?	262
4.3.7.	Wie stark ist die Sprache als Argument für eine Datierung abhängig von Datierungen anderer biblischer Bücher?	266
5.	Der linguistische Ansatz zur Datierung des Jesaja-Buches im Gespräch mit unterschiedlichen Ansätzen	272
5.1.	Die traditionelle Herangehensweise an das Buch Jesaja	274
5.1.1.	Die Hauptargumente und Voraussetzungen der traditionellen Herangehensweise ...	275
5.1.2.	Beiträge, Nutzen und Anfragen der linguistischen Herangehensweise für diesen Ansatz	278
5.1.3.	Einwände gegen die traditionelle Herangehensweise	279
5.2.	Die redaktionskritische / literarkritische Herangehensweise an das Buch Jesaja (Kombinations- / Kontinuitätsmodell).....	283

5.2.1. Die Hauptargumente und Voraussetzungen der redaktionskritischen / literarkritischen Herangehensweise	283
5.2.2. Beiträge, Nutzen und Anfragen der linguistischen Herangehensweise für diesen Ansatz	291
5.2.3. Einwände gegen die redaktionskritische / literarkritische Herangehensweise	297
5.3. Die synchrone Herangehensweise an das Buch Jesaja	299
5.3.1. Die Hauptargumente und Voraussetzungen der synchronen Herangehensweise	300
5.3.2. Beiträge, Nutzen und Anfragen der linguistischen Herangehensweise für diesen Ansatz	302
5.3.3. Einwände gegen die synchrone Herangehensweise	302
5.4. Schlussfolgerungen für die linguistische Herangehensweise.....	303
6. Fazit	305
6.1. Ergebnisse für die Datierung des Jesaja-Buches	305
6.2. Ergebnisse für das Linguistic Dating.....	308
7. Bibliographie.....	311
8. Anhänge.....	326
8.1. Summary in English and Dutch.....	326
8.1.1. Summary in English.....	326
8.1.2. Summary in Dutch	334
8.2. Abstract in English and Dutch.....	342
8.2.1. Abstract in English	342
8.2.2. Abstract in Dutch	343
8.3. Kurze Biographie des Autors	344

8. Anhänge

8.1. Summary in English and Dutch

8.1.1. Summary in English

Linguistic Dating and the Book of Isaiah

An examination of the linguistic development of Hebrew in the Book of Isaiah as well as its impact on the dating of the book and the use of Linguistic Dating in general

This thesis makes a contribution to the method of Linguistic Dating, which has gained considerable popularity over the past five decades and has been employed on numerous occasions. Conversely, the method of Linguistic Dating has also been subjected to significant criticism, with the extent to which it can be applied being called into question. In German-speaking countries, the method of Linguistic Dating has not been considered at all, with a few exceptions. Using the Book of Isaiah as a case study, this thesis examines the extent to which Linguistic Dating can contribute to the dating of texts, what limitations must be taken into account for this method, and what the language of the Book of Isaiah can tell us about the dating of this text.

This study commences with a dual research overview. The initial stage of the study comprises a concise overview of the dating of the Book of Isaiah (1.). In this section, I will examine the role that language and Linguistic Dating have played in the dating of the Book of Isaiah thus far. This is followed by a second, more detailed overview of the field of Linguistic Dating in general, as well as a review of the current discussions about this method (2.). Based on these two overviews and incorporating insights from other academic disciplines, I then develop a methodology for analysing language in the Book of Isaiah (3.). How can language be analysed with a view to chronological classification, and what factors should be considered when working out or evaluating linguistic features? In the study itself, I initially examine the linguistic features, previously proposed for dating the Book of Isaiah, but which have not been substantiated and are therefore regarded as inconclusive or questionable (4.1). Subsequently, an analysis is conducted on Isa 1-39 and Isa 40-66 (4.2 and 4.3), to determine which linguistic features can be attributed to which epoch. In the fifth part of my work, I address the question of how the various approaches to the Book of Isaiah can be made to incorporate the linguistic data that I have analysed (5.).

The **opening chapter** (1.1) provides a concise historical overview of the research establish a chronology for the Book of Isaiah. An initial historical division of the Book of Isaiah identified three parts. In recent decades, a focus on the book as a whole has led to a rediscovery of the unity of its content. Nevertheless, certain diachronic classifications are typically presupposed even with a synchronic focus. Theories as to the origin of the Book of Isaiah currently exist in a plurality of

forms. Some scholars favour a combination model, whereby the book is seen as consisting of larger blocks, while others advocate for a continuity model, which suggests that the book was written piece by piece. The various models prompt the question of the extent to which linguistic evidence can contribute to the dating of the book, and where the limits lie, particularly if one assumes that the text was edited in various ways.

In section 1.2, this book provides a concise overview of the ways in which linguistic evidence has been employed to date the Book of Isaiah. In fact, different authors have occasionally reached contradictory conclusions regarding the text's dating on the basis of linguistic analysis.

This leads to two key questions regarding my work under 1.3: To what extent can Linguistic Dating contribute to the dating of the Book of Isaiah? Furthermore, it is necessary to determine whether language, in general, can be employed as a reliable method for determining the date of a text. What modifications should be made to the Linguistic Dating method to prevent the generation of entirely contradictory results?

In the **second chapter**, I present a more detailed overview of Linguistic Dating, outlining the fundamental principles of this method based on the latest research findings. To provide context for the subsequent discussion, I begin in 2.1 with a brief historical account of the origins of Linguistic Dating. As Wilhelm Gesenius observed, there were notable differences between the Hebrew languages used before and after exile. Significant contributions were made by Samuel R. Driver and Arno Kropat, who compiled lists of linguistic features, particularly for post-exilic Hebrew. The latter primarily based his work on the Book of Chronicles. E. Y. Kutscher undertook an analysis of the Qumran texts, with a particular focus on the Book of Isaiah. This analysis revealed that the text underwent certain updates and adaptations, including alterations to the spelling.

Section 2.2 presents the classical method of Linguistic Dating. In this section, I describe and analyse in detail the four-step process proposed by Avi Hurvitz: Biblical Distribution, Extra-Biblical Sources, Linguistic Contrast and Accumulation. These methodological steps guide some researchers who practise Linguistic Dating. Furthermore, it has been demonstrated that certain presuppositions and assumptions regarding the dating of biblical books are frequently not sufficiently reflected upon. Instead, pre-exilic and post-exilic books are simply assumed. Robert Polzin, to whom many also refer, advanced the argument that grammatical features are fundamentally superior and more meaningful than lexical ones, given that they cannot be imitated or changed in the same way. It is, therefore, important when considering lexical features to be aware that they are more susceptible to archaising or updating.

In section 2.3, I then proceed to examine the current discourse surrounding the Linguistic Dating of BH. I will begin with the fundamental question of how language develops in general and how language can be employed for dating (2.3.1). In essence, language is in a state of constant evolution, albeit with varying rates of change. Accordingly, as long as sufficient (reliably datable) material is available, language can be categorised into a certain epoch. In light of the historical events and transitions experienced by the Israelites, it can be assumed that a significant shift in language began with the Babylonian exile (2.3.2). Up to this point, the prevailing approach has been distinguishing between four eras. The four eras of Biblical Hebrew (BH) are Archaic BH, Classical BH, Transitional BH, and Late BH (2.3.3). Some researchers have raised questions about the extent to which language characteristics can be attributed to chronolects and have proposed that dialects, sociolects, or idiolects may be equally adequate explanations for many linguistic differences (2.3.4). It is imperative to consider the extent to which a sociolect, for instance, could account for the distribution of a linguistic feature when evaluating each individual feature. Subsequently, I will present an overview of the available non-biblical Hebrew texts (2.3.5). The number of these Hebrew texts is relatively limited, which raises the issue of the reliability of absolute dating. Nevertheless, there are several texts, particularly in the field of epigraphic Hebrew, that provide evidence that features of CBH can be dated to the pre-exilic period. The distinction between CBH and LBH remains a valid one, particularly in light of the data provided by extra-biblical sources. It is likely that there was a language development between CBH and LBH (TBH), as well as an earlier development of ABH. However, the evidence for this is currently rather weak, as there is still much debate as to the extent to which the characteristics function across genres and which ones are suitable for this purpose. It has been demonstrated that this linguistic classification is inextricably linked to prior assumptions about dating. For instance, if all biblical books are categorised after the exile for other reasons, the chronological classification into CBH and LBH becomes untenable. Instead, the observed differences must be understood as dialect or sociolect. However, compared with extra-biblical sources, the language indicates the existence of CBH and LBH. Those who disagree with this chronological categorisation must provide alternative explanations for the language differences between these text blocks and explain the epigraphic CBH parallels and the absence of Persian loan words, for example, in many biblical books. Subsequently, I will present a summary of the ongoing discussions pertaining to the categorisation of books that do not align with the CBH or LBH criteria. This will be illustrated with reference to the post-exilic prophets Haggai, Zechariah and Malachi, which exhibit some LBH characteristics, but to a lesser extent than other LBH books. One possible explanation for this is the genre of prophecy or the alternative hypothesis that Haggai and Zechariah could have been written at the end of the 6th century BCE, which would place them within a transitional phase (TBH).

Additionally, there is a debate regarding the extent to which language development can be traced (diachronic linguistics) and the ability to draw conclusions about dating (Linguistic Dating). This depends, above all, on how clearly a language evolution can be determined and the manner in which controversial texts are categorised. In conclusion, it has been demonstrated that qualitative and quantitative language analyses are essential and must be considered together.

Section 2.3.7. provides a brief overview of two topics that are relevant to Linguistic Dating and should be taken into account when developing a method. Firstly, I present a historical overview of the circumstances surrounding the composition of the Hebrew text. Secondly, an overview is provided of the dialects that some researchers have postulated as representing Biblical Hebrew. In particular, the question of whether there could have been an Israelite Hebrew as opposed to Judahite Hebrew is addressed. In conclusion, it can be stated that the Linguistic Dating of BH is a controversial and evolving field of study, and that the methodology employed requires further modification and testing.

In the **third chapter**, I present a methodology for analysing the Book of Isaiah. Firstly, I present the assumptions that I have made (3.1). In order to establish a foundation for analysis and evaluation, it is necessary to assign certain books to the CBH and LBH corpus. Although I have defined a corpus for this purpose, I will test the impact of alternative presuppositions regarding specific biblical books after completing the study to show how these would affect the results. In 3.2. I draw on various other scientific fields, which other researchers in Linguistic Dating have also referred to, in order to develop my methodology. I draw parallels with historical linguistics (3.2.1), which attempts to trace the processes of linguistic change and the factors that have influenced them over time. The S-curve from historical linguistics can be employed as a useful instrument for illustrating the general progression of a language feature over time. However, it has also been demonstrated that language features do not always develop in accordance with a predefined trajectory. Instead, the developmental curves can show considerable divergence in retrospect. For instance, some features initially undergo a near-complete disappearance but subsequently reappear with greater frequency. Secondly, I draw on sociolinguistics (3.2.2) to inform my approach, particularly the distinction between changes from above and changes from below, as conceptualised by Labov.

In 3.3 I will discuss how to identify linguistic features and the key criteria for their assessment. The initial general inquiry pertains to the period to which the language feature (3.3.1) is applicable. Features for LBH, CBH, or a possible TBH should be worked out here. The second aspect to be considered with regard to each feature is the extent to which the approaches of archaisation, an earlier textual tradition or updating could prove beneficial in terms of explanation (3.3.2). Once it

has been determined for each feature whether it is easy or difficult to archaïse, for example, it is possible to evaluate in retrospect to what extent archaïisation can be a good explanation for all of these features. Thirdly, it is important to consider for each feature: could a dialect, sociolect, idiolect, or genre be an alternative explanation for the distribution of the feature, or is a chronolect the most plausible conclusion (3.3.3)? For each characteristic, it is necessary to consider whether the distribution is sufficiently clear and to determine the strength of the characteristic (3.3.4). For this purpose, I have devised rough categories for a better evaluation of the characteristics of four different levels of strength: weak evidence (1), not very significant (2), significant (3), and very significant (4). Finally, I address the question of the extent to which Aramaic and non-Semitic loan words can provide an indication of chronological sequence (3.3.5). Here, looking at when the loanword actually occurs in the other language is particularly important.

The **fourth chapter** presents an examination of the language used in the Book of Isaiah. In this section, I first provide a detailed account of characteristics previously listed as supportive of dating the Book of Isaiah or specific sections thereof. However, upon closer examination, a considerable number of these characteristics are found to lack sufficient methodological justification (4.1). In some cases, insufficient methodological justification has been provided as to why a particular characteristic speaks in favour of a specific epoch and why the distribution is significant. The potential for alternative explanatory approaches was not considered in some instances, for example in the case of a linguistic feature, so a chronological argument is only possible to a limited extent. This shows that Linguistic Dating has indeed been rightly criticised to a certain degree, and that one should be more careful with language features and justify them thoroughly.

In Section 4.2, I undertake an analysis of the language used in Isaiah 1-39. I examine seven lexical features, eight grammatical features, the loan words, and finally, one orthographic feature. Some of these features have been identified through the use of new software, such as the Tiberias tool. However, many of these features have also been mentioned by others and have been confirmed in the study. A strength is assigned to each feature and the likelihood of alternative explanations is demonstrated. In Isaiah 1-39, 17 features with a strength of 45 are indicative of CBH, while only two features with a strength of three are suggestive of LBH (4.2.5). It is, therefore, evident that the language in question is characterised by CBH. The distinction between this language and that of Jeremiah (early TBH) is not as pronounced; approximately half of the features could also be attributed to this period. The subsections of Isaiah 1-39 also exhibit a markedly greater number of characteristics associated with CBH than with LBH. In Isa 24-27, the fewest features are identified, with only nine features giving a strength of 19. Notably, no language feature of LBH is present in this section. Nevertheless, the argument based on language in favour of CBH

is weakest in these four chapters of Isa 1-39. All other sections are even more clearly characterised by CBH. It is important to note that the smaller a passage is, the less meaningful the language is. It is always the case that for individual verses or small passages, the language cannot be meaningful in either direction (4.2.6). The argument based on language is strongly related to other decisions. (4.2.7.). If one were to situate Ruth and Job largely after the exile for reasons unrelated to linguistics, this would have a considerable impact on the language argument, as the two books contain numerous CBH features that are also present in Isa 1-39 (eight of the seventeen features would then be significantly weakened or rendered meaningless). Late dating of Ecclesiastes, Proverbs or many of the Psalms would serve to weaken the language argument for Isa 1-39, although not to the same extent. In conclusion, if we were to date Ruth, Job, Proverbs, Ecclesiastes and a significant portion of Psalms to a later period, we would find that eleven of the seventeen features in favour of CBH in Isaiah 1-39 would only be very weak or no longer exist. If Genesis, a book that forms part of the core CBH corpus, is categorised as belonging to a later period, this would result in the removal of just as many features for CBH: 11 of the 17 features would then be completely absent. Conversely, if the Book of Job and Psalm 119 are dated to a pre-exilic period, the two features for LBH in Isa 1-39 would be excluded. This illustrates that, depending on the dating of Isa 1-39 and the dating of other biblical books, it is necessary to consider how the language features can be integrated into one's own system satisfactorily.

In Section 4.3, I undertake an identical examination of the language of Isaiah 40-66. Initially, I analyse eleven lexical features, then proceed to examine nine grammatical features, the loanwords, and finally, one orthographic feature. A total of 17 linguistic features with a strength of 42 in Isaiah 40-66 favour the CBH hypothesis, although 21 of these can also be explained by early TBH (Jeremiah). Conversely, seven features with a strength of 15 indicate a preference for LBH, three of which can also be explained by TBH (Ezekiel) (4.3.5). Again in this section, I examine the subsections. Isaiah 49-55 displays a multitude of characteristics indicative of CBH, with only two minor indications in favour of LBH. From a linguistic perspective, this section provides the strongest evidence for a pre-exilic origin of the majority of the text. In the sections of Isaiah 40-48 and Isaiah 56-66, the language is more strongly characterised by CBH than by LBH. However, there are also LBH features present in these sections that must be explained if an exclusively early dating is assumed (4.3.6). If some of the Psalms are dated to an early period, three of the seven LBH features are absent; if Zephaniah and Ecclesiastes are dated to a pre-exilic period, another one is absent. However, two of the features, which are of limited significance, remain. Conversely, if several of the poetic books are dated to a late period (Psalms, Job, Ruth and Proverbs), then 11 of the 17 features for CBH in Isa 40-66 would be removed. The same number of features remain if the book of Genesis is dated post-exilic. The remaining features must be explained in each case,

but even these are not numerous (4.3.7). Therefore, in the event that a significant portion of Isaiah 40-66 is dated to an early or late period, the corresponding linguistic features must be either explained or linked to the dating of other books.

In the **fifth chapter**, I present a discussion of these linguistic findings in the context of various approaches to the Book of Isaiah. To achieve this, I have orientated myself along three principal lines of enquiry: the traditional approach, the redaction-critical/literary-critical approach and the synchronic approach.

The traditional approach (5.1) posits that the book of Isaiah constitutes a unified text, composed before the exile. This perspective is supported by two primary arguments: tradition and Isa 1:1. The two arguments are based on a number of significant presuppositions, including the following: (1) tradition and the New Testament (NT) play a major role; (2) it is assumed that the NT made and wanted to make accurate historical statements; (3) a similar understanding of authorship to that which exists today is assumed for that time; and (4) the writing of inspired statements by several authors over a long period of time (“Fortschreibung”) is not assumed for prophetic books or is not regarded as possible. Under 5.1.3, I will briefly address frequent objections to this approach. In particular, if Job and Psalm 119 are also dated to the pre-exilic period, a coherent picture emerges, whereby Isa 1-39 can be situated linguistically within this same era (5.1.2). In Isaiah 40-66, this approach must provide an explanation for the LBH features that are also found there. However, if some Psalms, Zephaniah, and Ecclesiastes are also dated pre-exilic, we are left with only two LBH features.

The redaction-critical/literary-critical approach (5.2.) employs two principal arguments: the historically documented context and textual breaks or concrete theological content that indicate specific redactions. These arguments are also based on a number of foundational presuppositions. (1) The text of the Book of Isaiah has grown over time, reflecting the general understanding of authorship and textual genesis at the time; (2) new content was written over time, allowing us to attribute specific content statements to specific times; (3) we can broadly reconstruct the growth process of the Book of Isaiah today; and (4) the predictions in the texts of Isaiah must also have some relevance to the time in question. In section 5.2.3, I present a number of objections to the aforementioned arguments and presuppositions. If we take this approach as a starting point, we encounter many challenges with regard to Linguistic Dating. Conversely, depending on the result of the dating of large parts of Isa 1-39 and 40-66, this approach must provide an explanation for the CBH features in Isaiah. Archaisation, idiolect, dialect or sociolect can only be an explanation for some of these CBH features in Isaiah. However, these linguistic queries dissolve again, depending on which other books are dated post-exilic. This means that if one dates Isa 1-39 or Isa

40-66 late, it is more appropriate (from a linguistic point of view) to combine this with dating either a large part of the disputed books or books from Core CBH post-exilic as well. In this case, the identified linguistic differences between Core CBH and Core LBH can no longer be explained chronologically to a significant extent. It then becomes necessary to explore alternative explanations for the observed linguistic differences between CBH and LBH as a chronological explanation is no longer possible.

The synchronic approach (5.3) presents two arguments. The first is based on the content-related benefits of a synchronic focus. The second is based on the diverse models of origin, which suggest that the origin is not certain. These arguments are also based on certain assumptions: (1) the relevance of the final form of the book and (2) the comprehensibility of a text without diachronic categorisation. These assumptions are, however, subject to challenge from other approaches (5.3.3). On the one hand, engagement with linguistic data can reinforce the skepticism associated with Linguistic Dating. The disparate outcomes of Linguistic Dating and the frequently inadequate application of methodology suggest that a chronological classification is no longer possible today. On the other hand, the language may serve to establish a more comprehensive basis for the diachronic assumptions, which are frequently also posited in this approach.

In the **sixth chapter**, I present a conclusion and a summary. On the one hand, I address the question of how language contributes to the dating of the Book of Isaiah (see chapters 4 and 5). On the other hand, I discuss what can be concluded from this for Linguistic Dating (see chapters 3-5). In any case, it can be stated that the data obtained from linguistic analysis should be subjected to careful scrutiny and evaluated according to established methodological standards. Furthermore, language should be considered alongside other arguments (chapter 5) to reaching a conclusion. The findings of this study indicate that it is advisable for researchers to incorporate and elucidate linguistic data in their models of the origins of Isaiah. It should no longer be a standard practice to present origins models for a book like Isaiah without addressing linguistic data, particularly in the context of Linguistic Dating. The conclusions reached regarding the dating of the Book of Isaiah, based on the application of other approaches and arguments, must be explained in the context of the linguistic data. Furthermore, the presuppositions that inform the linguistic data must be identified and considered to ensure that the data align with the researcher's own system.

8.1.2. Summary in Dutch

Taalkundige datering en het boek Jesaja.

Een onderzoek naar de linguïstische ontwikkeling van het Hebreeuws in het boek Jesaja en de invloed daarvan op de datering van het boek en op het gebruik van linguïstische datering in het algemeen.

Deze dissertatie levert een bijdrage aan de methode van het dateren van teksten met behulp van historische taalkunde. Deze methode heeft de afgelopen halve eeuw aan populariteit gewonnen en is op allerlei manieren toegepast. Tegelijk is dateren met behulp van taalkunde ook voorwerp van kritiek, omdat de vraag is in welke mate de methode kan worden toegepast. Binnen de Duitstalige Bijbelwetenschap wordt linguïstisch dateren op enkele uitzonderingen na zelfs helemaal niet gebruikt. Aan de hand van de casus van het boek Jesaja onderzoekt deze dissertatie op welke manieren taalkundige datering kan bijdragen aan de datering van teksten, met welke beperkingen de methode rekening dient te houden, en wat de taal van het boek Jesaja vertelt over de datering ervan.

De studie begint met een tweeledig overzicht. Het eerste deel omvat een beknopt overzicht van de datering van het Bijbelboek Jesaja (1). Dit gedeelte onderzoekt de rol die taal en linguïstische datering tot nu toe hebben gespeeld in de datering van het boek. Dit wordt gevolgd door een meer gedetailleerd overzicht van het veld van linguïstische datering in het algemeen en een overzicht van de discussies over de methode (2). Op basis van deze overzichten en met inzichten uit andere academische disciplines ontwikkel ik vervolgens een methodologie voor het analyseren van het Hebreeuws in het boek Jesaja (3). Hoe kan de taal worden geanalyseerd met het oog op chronologische classificatie, en met welke factoren moet rekening worden gehouden bij de analyse en evaluatie van taalkundige kenmerken? Het tweede deel van de studie presenteert vervolgens eerst alle taalkundige kenmerken die eerder zijn voorgesteld om het boek Jesaja mee te dateren, maar die onvoldoende zijn onderbouwd en daarom niet bruikbaar zijn (4.1). Hierop volgt een analyse van bruikbare kenmerken in Jesaja 1-39 en 40-66 en een toekenning ervan aan een bepaald tijdperk (4.2 en 4.3). Hoofdstuk 5 bespreekt ten slotte de vraag hoe de resultaten kunnen worden geïntegreerd in andere methoden die worden gebruikt om boek Jesaja te dateren (5).

Het **openingshoofdstuk** (1.1) biedt een beknopt historisch overzicht van eerder onderzoek naar de datering van het boek Jesaja. Een eerste historische indeling van het boek Jesaja is die in drie delen die achtereenvolgens zouden zijn geschreven in Juda, ten tijde van en na de ballingschap. Afgelopen decennia heeft een focus op het boek als geheel geleid tot herontdekking van de eenheid van het boek. Desondanks wordt, zelfs bij hantering van een synchrone invalshoek, een bepaalde diachrone indeling verondersteld. Sommige geleerden geven de voorkeur aan een

combinatiemodel, waarbij het boek wordt gezien als bestaande uit grotere blokken. Anderen pleiten voor een continuïteitsmodel dat ervan uitgaat dat het boek stukje bij beetje werd geschreven. Deze uiteenlopende modellen roepen de vraag op in hoeverre taalkundige aanwijzingen kunnen bijdragen aan de datering van het boek, en waar de grenzen liggen, vooral als men aanneemt dat de tekst op verschillende manieren is bewerkt.

Paragraaf 1.2 geeft een beknopt overzicht van de manieren waarop taalkundig bewijs is gebruikt om het boek Jesaja te dateren. Het blijkt dat auteurs tot tegenstrijdige conclusies komen met betrekking tot de datering van de tekst op basis van linguïstische analyse. Dit leidt tot twee belangrijke vragen in 1.3: In welke mate draagt taalkundige datering bij aan de datering van het boek Jesaja? Om hier antwoord op te geven is het echter noodzakelijk eerst te bepalen of historische taalkunde in het algemeen wel betrouwbaar genoeg is om een tekst te dateren. Daarmee is tevens de vraag welke methodische elementen in de linguïstische dateringsmethode aanpassing vergen om te voorkomen dat er tegenstrijdige resultaten worden gegenereerd.

Het **tweede hoofdstuk** geeft daarom een meer gedetailleerd overzicht van taalkundige datering. Daarbij schets ik de fundamentele principes van deze methode op basis van de nieuwste onderzoeksresultaten. Paragraaf 2.1 begint met een kort historisch overzicht van de oorsprong van taalkundige datering van het Bijbels Hebreeuws. Wilhelm Gesenius nam al opmerkelijke verschillen waar tussen het Hebreeuws van voor en na de ballingschap. Belangrijke bijdragen werden vervolgens geleverd door Samuel R. Driver en Arno Kropat, die lijsten samenstelden van taalkundige kenmerken, in het bijzonder van het Hebreeuws van na de ballingschap. De laatste baseerde zijn werk voornamelijk op een onderzoek van het Bijbelboek Kronieken. E.Y. Kutscher ondernam een analyse van de Dode Zeerollen, met speciale aandacht voor het boek Jesaja. Zijn analyse onthulde dat de tekst bepaalde updates en aanpassing onderging, waaronder wijzigingen in spelling.

Paragraaf 2.2 presenteert de klassieke methode van linguïstische datering, namelijk het vierstappenplan dat door Avi Hurvitz werd ontwikkeld: studie van de verdeling van woorden over de Bijbel, gebruik van buiten-Bijbelse bronnen, en het analyseren van taalkundig contrast en accumulatie. Sommige onderzoekers gebruiken deze methodologische stappen. Terecht is er echter op gewezen dat bepaalde aannames met betrekking tot de datering van Bijbelboeken in dit model onvoldoende zijn doordacht. Te vaak wordt simpelweg aangenomen dat sommige boeken voor en andere van na de ballingschap zijn. Daarnaast wees Robert Polzin er terecht op dat grammaticale kenmerken betekenisvoller zijn dan lexicale kenmerken, omdat ze niet op zomaar geïmiteerd of veranderd kunnen worden. Het is daarom belangrijk om niet alleen rekening te houden met lexicale kenmerken die immers gevoeliger zijn voor archaïserend of actualiserend taalgebruik.

Paragraaf 2.3 concentreert zich op het meest recente debat rond linguïstische datering van Bijbels Hebreeuws. Ik begin met de fundamentele vraag hoe taal zich in het algemeen ontwikkelt en hoe taal kan worden gebruikt voor dateringsdoeleinden (2.3.1). In wezen bevindt taal zich in een staat van constante evolutie, zij het met wisselende veranderingssnelheden. Dienovereenkomstig kan taal, zolang er voldoende (betrouwbaar dateerbaar) materiaal beschikbaar is, in een bepaald tijdperk worden ingedeeld. In het licht van de geschiedenis van Israël en Juda kan worden aangenomen dat zich met de Babylonische ballingschap een significante verschuiving in taal voordeed (2.3.2). Tot nu toe is het gebruikelijk onderscheid te maken tussen vier tijdperken in het Bijbels Hebreeuws (BH): archaisch Bijbels Hebreeuws (ABH), klassiek Bijbels Hebreeuws (CBH), Bijbels Hebreeuws in een periode van overgang (TBH) en laat-Bijbels Hebreeuws (LBH) (2.3.3). Sommige onderzoekers vragen zich af of we hier werkelijk te maken hebben met achtereenvolgende perioden en stellen dat ook verschillen in dialect, sociolect of idiolect kunnen dienen als adequate verklaring voor de waargenomen taalkundige verschillen (2.3.4). Het is noodzakelijk om bij het evalueren van elk individueel kenmerk te overwegen in hoeverre bijvoorbeeld een sociolect, taal gesproken door een bepaalde sociale groep, de verspreiding van een taalkenmerk verklaart. Ook niet-Bijbelse Hebreeuwse teksten spelen een rol (2.3.5). Het aantal hiervan is relatief beperkt en dat doet af aan de betrouwbaarheid van absolute dateringen. Desondanks leveren Hebreeuwse inscripties het bewijs dat kenmerken voor CBH goed passen in de periode voor de ballingschap. Het onderscheid tussen CBH en LBH blijft daarmee geldig, vooral in het licht buiten-Bijbelse gegevens. Het is waarschijnlijk dat er een taalontwikkeling was tussen CBH en LBH (TBH), evenals een eerdere fase, ABH. Het bewijs hiervoor is momenteel echter nogal zwak, omdat er veel discussie is over de mate waarin de kenmerken over genres heen fungeren en welke kenmerken bepalend zijn. Bovendien is deze taalkundige classificatie onlosmakelijk verbonden is met vooronderstellingen over datering. Als bijvoorbeeld alle Bijbelboeken vanwege niet taalkundige redenen na de ballingschap worden gedateerd, wordt de chronologische indeling in CBH en LBH onhoudbaar. In dat geval zouden de waargenomen verschillen moeten worden opgevat als dialect of sociolect. Het taalgebruik in oud-Hebreeuwse inscripties wijst echter op het bestaan van een historische verschil tussen CBH en LBH. Degenen die het niet eens zijn met deze chronologische categorisering, slagen er vooralsnog niet in andere overtuigende verklaringen te bieden voor de taalverschillen tussen deze tekstblokken, voor de epigrafische CBH-parallellelen en de afwezigheid van bijvoorbeeld Perzische leenwoorden in bepaalde Bijbelboeken. De vraag is dan wel hoe boeken moeten worden gecategoriseerd die niet voldoen aan de CBH- of LBH-criteria. De post-exilische profeten Haggai, Zacharia en Maleachi vertonen bijvoorbeeld enkele LBH-kenmerken, maar in mindere mate dan andere LBH-boeken. Een mogelijke verklaring hiervoor is het genre van de profetie, of de hypothese dat Haggai en Zacharia aan het eind van de 6e eeuw

v.Chr. geschreven zijn, wat hen zou plaatsen binnen de overgangsfase TBH. Daarnaast is er debat over de mate waarin taalontwikkeling kan worden getraceerd (diachrone taalkunde) en de mogelijkheid om conclusies te trekken over datering (taalkundige datering). Op welke manier kan taalontwikkeling precies worden getraceerd en hoe kunnen controversiële teksten worden gecategoriseerd? Analyse van deze vragen laat zien dat kwalitatieve en kwantitatieve taalanalyses essentieel zijn en samen moeten worden bekeken.

Paragraaf 2.3.7. geeft een kort overzicht van twee factoren waarmee rekening moet worden gehouden bij het ontwikkelen van een methode, omdat ze relevant zijn voor linguïstische datering. Dit betreft allereerst de omstandigheden rond de compositie van de Hebreeuwse tekst. Ten tweede dialecten die volgens onderzoekers mogelijk in oud-Israël voorkwamen, in het bijzonder Israëlitisch en Judees Hebreeuws. Concluderend blijkt de linguïstische datering van BH een controversieel en zich ontwikkelend studiegebied, waarvan dat de methodologie verdere aanpassing en toetsing vergt.

Hoofdstuk 3 ontwikkelt een methode voor de historisch-taalkundige analyse van het boek Jesaja. Allereerst presenteer ik de veronderstellingen waarvan ik uitga (3.1). Om een basis te leggen voor analyse en evaluatie is het noodzakelijk bepaalde boeken toe te wijzen aan het CBH- en LBH-corpus. Hoewel ik voor dit doel een corpus heb gedefinieerd, test het concrete onderzoek ook het effect van andere indelingen om zo te laten zien hoe deze de resultaten beïnvloeden (3.2). Voor de ontwikkeling van mijn methode put ik daarnaast uit andere wetenschapsgebieden. Ik trek parallellen met de historische taalkunde, die probeert de processen van taalverandering te traceren en de factoren die deze in de loop van de tijd hebben beïnvloed (3.2.1). Met name de S-curve is een nuttig instrument om de algemene progressie van een taalkenmerk in de loop van de tijd te illustreren. Taalkenmerken ontwikkelen zich echter niet altijd volgens een vooraf bepaald traject. In plaats daarvan kunnen ontwikkelingscurven achteraf aanzienlijke verschillen vertonen. Sommige kenmerken verdwijnen bijvoorbeeld eerst bijna helemaal, maar verschijnen daarna weer met een grotere frequentie. Daarnaast baseer ik me op de sociolinguïstiek (3.2.2), met name het onderscheid tussen veranderingen van bovenaf en veranderingen van onderaf, zoals Labov die heeft geconceptualiseerd, te kunnen traceren.

In 3.3 bespreek ik hoe ik linguïstische kenmerken en de belangrijkste criteria voor hun beoordeling kan identificeren. De eerste vraag heeft betrekking op de periode waarop een taalkenmerk (3.3.1) van toepassing is. Kenmerken voor LBH, CBH of voor een mogelijk TBH moeten hier worden uitgewerkt. Een tweede belangrijk aspect is de mate waarin sprake kan zijn van archaïserend taalgebruik, een vroegere teksttraditie of actualisering (3.3.2). Voor elk kenmerk moet worden bepaald of archaïseren bijvoorbeeld gemakkelijk of moeilijk is. Dit helpt om te

bepalen in welke mate archaïserend taalgebruik een goede verklaring kan zijn. Ten derde is het belangrijk om voor elk kenmerk na te gaan of dialect, sociolect, idiolect of genre mogelijk een alternatieve verklaring zijn voor de verspreiding van het kenmerk, of dat een taal uit een bepaalde periode inderdaad de meest plausibele conclusie is (3.3.3). Voor elk kenmerk moet worden nagegaan of de categorisering voldoende duidelijk is en hoe sterk het kenmerk is (3.3.4). Voor dit doel heb ik een niet heel precieze, maar wel nader bepalende schaal voor een betere evaluatie van de kenmerken van vier verschillende niveaus van sterkte: zwak bewijs (1), niet erg significant (2), significant (3) en zeer significant (4). Tot slot ga ik in op de vraag in welke mate Aramese en niet-Semitische leenwoorden een chronologische indicatie bieden (3.3.5). Hier is het vooral belangrijk om te kijken wanneer een leenwoord daadwerkelijk voorkomt in de andere taal.

Het **vierde hoofdstuk** gaat over tot het daadwerkelijke onderzoek van het taalgebruik in het boek Jesaja. Ik geef eerst een gedetailleerd overzicht van kenmerken die eerder werden genoemd als ondersteunend voor het dateren van het boek Jesaja of specifieke gedeelten daarvan. Bij nader inzien blijken deze kenmerken echter onvoldoende methodologisch gerechtvaardigd (4.1). Het betreft een aanzienlijk aantal kenmerken. In sommige gevallen is onvoldoende duidelijk waarom een bepaald kenmerk voor een specifiek tijdperk zou spreken en waarom de verspreiding significant is. In andere gevallen is geen rekening gehouden met alternatieve verklarende benaderingen, zodat een chronologisch argument slechts in beperkte mate mogelijk is. Dit laat zien dat taalkundige datering inderdaad tot op zekere hoogte terecht is bekritiseerd en dat het gebruik van bepaalde taalkenmerken grondige rechtvaardiging vereist.

Paragraaf 4.2 analyseert het taalgebruik in Jesaja 1-39. Ik onderzoek zeven lexicale kenmerken, acht grammaticale kenmerken, leenwoorden en tot slot één orthografisch kenmerk. Sommige van deze kenmerken zijn geïdentificeerd door het gebruik van software, waaronder de Tiberias tool van Bar-Ian University. Het onderzoek bevestigt het gebruik van deze door anderen genoemde kenmerken. Aan elk kenmerk wordt een sterkte toegekend en de waarschijnlijkheid van alternatieve verklaringen besproken. In Jesaja 1-39 wijzen zeventien kenmerken in totaal op een sterkte van 45 op CBH, terwijl slechts twee kenmerken met een sterkte van drie wijzen op LBH (4.2.5). Het is dus duidelijk dat de taal gekenmerkt wordt door CBH. Het onderscheid tussen deze taal en die van Jeremia (vroeg TBH) is niet zo uitgesproken. Ongeveer de helft van de kenmerken zou ook aan deze periode toegeschreven kunnen worden. Diverse delen van Jesaja 1-39 vertonen ook een duidelijk groter aantal kenmerken die geassocieerd worden met CBH dan met LBH. In Jesaja 24-27 worden de minste kenmerken geïdentificeerd, met slechts negen kenmerken met samen een sterkte van negentien. Opmerkelijk genoeg bevindt zich in dit gedeelte geen enkel taalkenmerk van LBH. Desalniettemin is het argument gebaseerd op taal ten gunste van CBH het zwakst in deze

vier hoofdstukken van Jesaja 1-39. Alle andere hoofdstukken worden nog duidelijker gekenmerkt door CBH. Hoe kleiner een passage echter is, des te minder significant de taal is. Het is altijd zo dat kenmerken voor afzonderlijke verzen of kleine passages nauwelijks betekenisvol zijn (4.2.6). Het argument gebaseerd op taal is bovendien sterk gerelateerd aan andere beslissingen (4.2.7). Als Ruth en Job na de ballingschap worden gesitueerd om andere dan taalkundige redenen, heeft dit aanzienlijke impact op het taalargument, aangezien deze twee boeken tal van CBH-kenmerken bevatten die ook in Jesaja 1-39 voorkomen. Acht van de zeventien kenmerken worden dan aanzienlijk verzwakt of betekenisloos. Ook een late datering van Prediker, Spreuken of van veel Psalmen zou het taalargument voor Jesaja 1-39 verzwakken, hoewel niet in dezelfde mate. Concluderend, als Ruth, Job, Spreuken, Prediker en een aanzienlijk deel van de Psalmen dateren uit een latere periode, worden elf van de zeventien kenmerken ten gunste van CBH in Jesaja 1-39 slechts zeer zwak, of ze bestaan zelfs niet meer. Ook een late datering van Genesis, een boek dat deel uitmaakt van de kern van het CBH-corpus, resulteert in het verdwijnen elf van de zeventien kenmerken voor CBH. Omgekeerd verdwijnen de twee kenmerken voor LBH in Jesaja 1-39, als het boek Job en Psalm 119 voor de ballingschap worden gedateerd. Dit illustreert dat belangrijk het is, ook in het geval van Jesaja 1-39 en de datering van andere Bijbelboeken, na te gaan hoe taalkenmerken op een bevredigende manier in de diverse methoden van datering worden geïntegreerd.

Paragraaf 4.3 doet onderzoek naar de taal van Jesaja 40-66. In eerste instantie analyseer ik elf lexicale kenmerken, vervolgens negen grammaticale kenmerken, leenwoorden en één orthografisch kenmerk. In totaal betreft het zeventien taalkundige kenmerken in Jesaja 40-66 met een sterkte van 42 die wijzen op een gebruik van CBH, hoewel 21 hiervan ook verklaard kunnen worden door een vroege fase van TBH (Jeremia). Omgekeerd wijzen zeven kenmerken met een sterkte van vijftien in de richting van LBH, waarvan er drie ook verklaard kunnen worden door TBH (Ezechiël) (4.3.5). Ook deze paragraaf onderzoekt onderdelen binnen het geheel van Jesaja 40-66. Jesaja 49-55 vertoont een veelheid aan kenmerken die wijzen op CBH, met slechts twee kleine aanwijzingen ten gunste van LBH. Vanuit taalkundig perspectief levert dit gedeelte het sterkste bewijs voor een oorsprong van het grootste deel van de tekst voor de ballingschap. Ook in Jesaja 40-48 en 56-66 is de taal sterker gekleurd door CBH dan door LBH. Er zijn echter ook duidelijke LBH-kenmerken aanwezig die om een verklaring vragen bij een uitsluitend vroege datering (4.3.6). Als sommige Psalmen vroeger worden gedateerd, verdwijnen drie van de zeven LBH-kenmerken. Als Zefanja en Prediker voor de ballingschap worden gedateerd, is nog een kenmerk afwezig. Twee kenmerken van beperkte betekenis blijven dan echter nog bestaan. Omgekeerd, als verschillende poëtische boeken later worden gedateerd (Psalmen, Job, Ruth en Spreuken), verdwijnen elf van de zeventien kenmerken voor CBH in Jesaja 40-66. Hetzelfde aantal kenmerken blijft over als het boek Genesis

na de ballingschap wordt gedateerd. Enkele overgebleven kenmerken vragen dan nog om een verklaring (4.3.7). In elk geval moeten bij datering van een significant deel van Jesaja 40-66 in een vroege of late periode de corresponderende linguïstische kenmerken ofwel worden verklaard dan wel worden gekoppeld aan een andere datering van de taalkundig verwante boeken.

Hoofdstuk 5 presenteert een bespreking van de historisch-taalkundige bevindingen in relatie tot andere benaderingen voor het dateren van het boek Jesaja. Het betreft hier drie hoofdlijnen in het onderzoek: de traditionele benadering, de redactie-kritische/literair-kritische benadering en de synchrone benadering.

De traditionele benadering (5.1) stelt dat het boek Jesaja een eenheid, die in zijn geheel is gecomponeerd voor de ballingschap. Er worden twee argumenten voor dit perspectief aangedragen: de traditie en Jesaja 1:1. Deze argumenten zijn gebaseerd op een aantal belangrijke vooronderstellingen. (1) Aan de traditie en het getuigenis van het Nieuwe Testament (NT) kan veel waarde worden gehecht. (2) Er wordt aangenomen dat het NT nauwkeurige historische uitspraken deed en wilde doen. (3) Voor die tijd wordt een vergelijkbaar begrip van auteurschap verondersteld als vandaag de dag. (4) Het schrijven van geïnspireerde uitspraken door meerdere auteurs over een lange periode (*Fortschreibung*) wordt voor profetische boeken niet verondersteld of niet voor mogelijk gehouden. In paragraaf 5.1.3 ga ik kort in op veelgehoorde bezwaren tegen deze benadering. Met name als ook Job en Psalm 119 voor de ballingschap worden gedateerd, ontstaat echter een samenhangend beeld waarin ook Jesaja 1-39 taalkundig binnen ditzelfde tijdperk valt (5.1.2). In het geval van Jesaja 40-66 moet dan echter een aanvullende verklaring worden geboden voor de LBH-kenmerken die ook gevonden zijn. Als sommige Psalmen, Zefanja en Prediker ook voor de ballingschap gedateerd worden, blijven er slechts twee LBH-kenmerken over.

De redactiekritische/literair-kritische benadering (5.2) gebruikt als hoofdargumenten dat de historische context van delen van het boek, tekstuele aanwijzingen en concrete theologische inhoud wijzen op een ontstaan van het boek in achtereenvolgende perioden. Ook deze argumenten zijn verbonden met een aantal vooronderstellingen. (1) De tekst van het boek Jesaja is in de loop van de tijd gegroeid. Dit weerspiegelt tevens hoe men destijds tegen auteurschap aankeek en teksten tot stand kwamen. (2) Niet alleen werd in de loop van de tijd nieuwe inhoud aan het boek toegevoegd, ook is het mogelijk specifieke inhoudelijke uitspraken met specifieke tijden te verbinden. (3) Het is mogelijk dit groeiproces van het boek Jesaja vandaag de dag in grote lijnen te reconstrueren. (4) De voorzeggingen in Jesaja moeten ook enige relevantie hebben voor de eerste hoorders en lezers ervan. Paragraaf 5.2.3 presenteert een aantal bezwaren tegen bovengenoemde argumenten en vooronderstellingen. Deze benadering loopt aan tegen een aantal forse uitdagingen

wat betreft taalkundige datering. Afhankelijk van de datering van grote delen van Jesaja 1-39 en 40-66 moet immers een verklaring worden geboden voor de CBH-kenmerken in Jesaja. Archaisierend taalgebruik, idiolect, dialect of sociolect vormen slechts een verklaring zijn voor enkele van deze CBH-kenmerken. Deze vragen kunnen echter worden opgelost door ook andere boeken na de ballingschap te dateren. Als men Jesaja 1-39 of Jesaja 40-66 laat dateert, is het in taalkundig opzicht daarom beter dit te combineren met een late datering van een groot deel van de betwiste boeken of van boeken die worden gerekend tot de kern van CBH. In dit geval moet een andere verklaring worden gevonden voor de geïdentificeerde taalkundige verschillen tussen kern-CBH en kern-LBH dan een chronologische.

De synchrone benadering (5.3) is op haar beurt gebaseerd op twee hoofdargumenten. Het eerste is dat een focus op de tekst zoals die er nu ligt inhoudelijk veel voordelen biedt. Ten tweede is er te veel onzekerheid en verschil van mening rond het historisch ontstaan van Bijbelboeken. Deze argumenten hanteren de volgende aannames: (1) de uiteindelijke vorm van het boek is relevanter dan het ontstaan ervan. (2) Een tekst valt ook zonder diachrone analyse goed te begrijpen. Deze aannames worden echter in twijfel getrokken door andere benaderingen (5.3.3). Enerzijds is het inderdaad zo dat historische analyse van de taal van een Bijbelboek de scepsis kan over linguïstisch dateren kan versterken. De ongelijksoortige resultaten en de vaak inadequate toepassing van de methode suggereren dat een chronologische classificatie simpelweg niet mogelijk is. Anderzijds levert de taal wel degelijk argumenten om te komen tot een betere verantwoording van een diachrone hypothese.

Hoofdstuk 6 presenteert een conclusie en een samenvatting. Enerzijds ga ik in op de vraag hoe historische analyse van de taal bijdraagt aan de datering van het boek Jesaja (zie hoofdstuk 4 en 5). Anderzijds bespreek ik wat hieruit geconcludeerd kan worden voor het gebruik van taalkundige datering van Bijbelboeken in het algemeen (zie hoofdstuk 3-5). In elk geval moeten gegevens verkregen uit linguïstische analyse zorgvuldig onderzocht en geëvalueerd worden aan de hand van verantwoorde methodische standaarden. Bovendien zijn er naast historische taalkunde nog andere diachrone benaderingen (hoofdstuk 5). De resultaten van deze studie geven aan dat het raadzaam om taalkundige gegevens op te nemen in modellen over de oorsprong van het boek Jesaja. Het zou niet langer standaardpraktijk moeten zijn om de wordingsgeschiedenis van het boek Jesaja te reconstrueren zonder aandacht te besteden aan taalkundige datering. Conclusies met betrekking tot de datering van het boek Jesaja op grond van andere benaderingen en argumenten zullen zich hoe dan ook moeten verhouden tot de beschikbare linguïstische gegevens. Daarbij is het van belang dat ook wordt aangegeven van aannames de analyse van de linguïstische gegevens

is uitgegaan, zodat onderzoekers er zeker zijn dat de gegevens in overeenstemming zijn met hun eigen methode.

8.2. Abstract in English and Dutch

8.2.1. Abstract in English

Linguistic Dating and the Book of Isaiah

Is it possible to ascertain the date of a Biblical-Hebrew text by analysing its linguistic characteristics? In the past five decades, the practice of Linguistic Dating has gained considerable popularity as a method for this purpose. Conversely, the method has been the subject of criticism and debate as to its viability. In German-speaking countries, the application of Linguistic Dating has been largely absent. The aim of my research is to investigate the following question: Should greater consideration be given to the language used to date Biblical Hebrew texts? To this end, the book of Isaiah is employed as a case study in this investigation. Researchers have reached completely contradictory conclusions regarding the period in which parts of the Book of Isaiah should be categorised on the basis of language.

In this study, I demonstrate that there is a need for more rigorous methodological consideration of Linguistic Dating in certain areas. Indeed, over two-thirds of the linguistic features proposed for dating the Book of Isaiah have not withstood rigorous examination. Nevertheless, there are some linguistic features that appear to support a pre-exilic or post-exilic classification of text blocks within the Book of Isaiah. In Isaiah 1-39, the majority of features align with a pre-exilic Hebrew classification. In Isaiah 40-66, both pre-exilic and post-exilic features are present. My work demonstrates how these features shift depending on the dating assumptions made and presupposed when considering other biblical books. Consequently, Linguistic Dating should be considered as one argument among others when it comes to dating. However, every researcher who dates a Biblical Hebrew book should take this methodology into account and incorporate the results of it coherently into his or her system.

8.2.2. Abstract in Dutch

Taalkundige datering en het boek Jesaja

Is het mogelijk om de datering van een Bijbels-Hebreeuwse tekst vast te stellen met behulp van historische taalkunde? Afgelopen halve eeuw heeft de praktijk van linguïstisch dateren aan populariteit gewonnen. Omgekeerd is deze voorwerp geweest van kritiek. In het Duitstalige onderzoek is de toepassing ervan zelfs grotendeels afwezig. Dit onderzoek poogt de volgende vraag te beantwoorden: Moet bij de datering van Bijbels-Hebreeuwse teksten meer rekening worden gehouden met de taal die wordt gebruikt? Daartoe wordt het boek Jesaja als casestudy gebruikt, ook omdat onderzoekers voornamelijk tot volstrekt tegenstrijdige conclusies komen wat betreft de periode waaraan delen van het boek Jesaja taalkundig gezien moeten worden toegeschreven.

Deze studie toont aan dat het gebruik van de historische taalkunde op bepaalde terreinen een grondiger methodologische aanpak vereist. Meer dan twee derde van de linguïstische kenmerken die zijn voorgesteld om het boek Jesaja te dateren doorstaan de toets van kritiek niet. Desondanks blijven er voldoende linguïstische kenmerken over die een datering voor of na de ballingschap van tekstblokken binnen het boek Jesaja lijken te ondersteunen. In Jesaja 1-39 komt de meerderheid van de kenmerken overeen klassiek Bijbels Hebreeuws, de taal van voor de ballingschap. In Jesaja 40-66 zijn taalkenmerken van zowel voor als na de ballingschap aanwezig. Tegelijk laat het onderzoek zien hoe deze kenmerken verschuiven afhankelijk van de dateringsaannames die gedaan worden ten aanzien van andere Bijbelboeken. Taalkundige datering moet daarom worden beschouwd als één van de manieren om een boek te dateren. Onderzoekers die een gedeelte van de Hebreeuwse Bijbel dateren kunnen niet meer om deze methodologie heen. Tegelijk komt het er daarbij wel op aan de resultaten ervan op een coherente manier in de eigen aanpak te verwerken.

8.3. Kurze Biographie des Autors

Samuel Johannes Koser wurde am 29. Mai 1995 in Laichingen, Deutschland, als Sohn von Renate und Manfred Koser geboren. Nach dem Erwerb der allgemeinen Hochschulreife am Ludwig-Uhland-Gymnasium in Kirchheim Teck im Jahr 2013 absolvierte er ein Studium der Theologie an der Freien Theologischen Hochschule in Gießen, Deutschland. Für ein Semester 2017/18 studierte er an der STH Basel. In seiner Bachelorarbeit befasste er sich mit der Methode der diachronen Linguistik am Beispiel des Buches Ruth. Im September 2018 verteidigte er seine Master-Arbeit, in der er eine Untersuchung der Theologie und Übersetzungsweise des Septuaginta-Übersetzers von Jona vornahm. Im Zeitraum von 2018 bis 2022 war er als Pastor im Christusbund Remstal (Fellbach) tätig. Nach einer kurzen Unterbrechung war er von 2023 an erneut als Pastor im Christusbund Remstal tätig, diesmal in Stuttgart. Seit dem Jahr 2022 ist er als Honorar Dozent am BibelstudienKolleg in Ostfildern tätig. Samuel Koser ist mit Charlotte Koser verheiratet und Vater von Boas Michael.